

Jednako aktuelna a doprinosima najbogatija bila je rasprava vezana uz treći tematski sklop koji je obuhvatio probleme slovenskog i jugoslaven-skog društva u okviru trendova (post) moderne.

Postavilo se pitanje da li je moguće u socijalističkim društvima govoriti o postmodernizmu. F. Adam smatra da je u tim društvima ravnoteža funkcionalnih podistema društva (Parsons) okrnjena time što je jedan funkcionalni podsystem (politički) proglašen i tretiran nadređeno ostalima, te se zbog toga ona mogu smatrati samo parcijalno, deformirano modernima. S tim se složio M. Stanojević, koji smatra da je osnovni preduvjet modernizacije društva mijenjanje osnovnog načela društvenog struktuiranja (koje je sada osnovano na netržišnom principu).

V. Antočić je govorio o tome koliko je naše društvo moderno, ako kao kriterij modernosti, tj. njegovu dimenziju uzmemo otvorenost socijetalne strukture. Proizlazeći iz podataka dobivenih empirijskim istraživanjem on smatra da se otvorenost socijetalne strukture jugoslaven-skog društva povećava, što ukazuje na određenu mjeru modernizacije.

Da se mnogi sadašnji problemi sa kojima se društvo susreće treba ju sagledavati osvijetljeni i sa svoje historijske strane upozorila je M. Pešec-Novak. Ona kao jedan od uzroka sadašnjeg stupnja (ne) modernosti jugoslaven-skog društva vidi njegov dvostruko periferni položaj u prošlosti — na periferiji imperija koji su i sami bili periferni.

S. Mežnarić postavila je pitanje razloga stalnog, ponavljano-g stanja realsocijalističkih društava u kojima politička sfera dominira svim ostalim. Ona smatra da je kod razmišljanja o tom problemu aparat strukturalno-

funkcionalne analize nedovoljan jer je otkrivanje odgovora i uzroka bitnije no opis situacije.

M. Ule je govorila o tome kako promjene koje donosi postmodernističko društvo utječu na pojedinca i njegovu ličnost. Možemo govoriti o novom individualizmu. Mijenjaju se oblici individualizacije, kao i vanjske odrednice ličnosti. Pojedinac sve više postaje kreator svoga individualiteta, dakle povećava se njegova sloboda, ali time i strah od nje. To u nekoj mjeri vrijedi i za cijelokupno društvo na putu ka postmodernosti. Otvoreno je pitanje da li je društvo spremno na sve pluralitete koje razvoj donosi.

Neki od učesnika ovog skupa upozorili su na opasnost da se postmoderno društvo shvati kao nekonfliktno i samorješavajuće, te da vizija toga društva umjesto napuštanja velikih »izama«, postane jedan od njih. To posebno vrijedi za društva socijalističkih zemalja u kojima procesi prelaska na modernije društvene forme dodatno otežani nepovoljnom društvenom strukturiranošću.

Aleksandra Kanjuo

* * *

Zbornik radova

EKOLOŠKE DILEME

Biblioteka Revija za sociologiju, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb, 1989, 258 str.

Radovi u ovom zborniku rezultat su znanstvenoistraživačkog rada na

projektu »Ekološki aspekti društvenog razvoja«, u organizaciji Zavoda za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Zbornik je tematski podijeljen na nekoliko većih poglavlja.

U prvoj tematskoj cjelini pod naslovom »Znanost i priroda« nalazimo radove Ozrena Žuneca, Davorke Matić i Vjekoslava Afrića, koji problematiziraju znanstveno i kulturno nasljeđe socijalne ekologije.

Žunec se u svojoj diskusiji osvrće na historijska i nmodernna društva s ciljem da, na temelju historijskog primjera, proširi znanstveni interes ekologije i na duhovno-znanstveno područje.

To se proširenje odnosi na istraživanje utjecaja prirodnih faktora na duhovne tvorbe čovjeka i njegov duševni ustroj, a naziva se fundamentalnom ekologijom.

Autor obrazlaže i zašto je takovo proširenje potrebno: prije svega zato što se boljim uvidom u biti i fenomenne historijskih društava dobiva bolji i dublji uvid u bit ljudskog društva uopće, a zatim i zbog rehabilitacije starih i stvaranja novih metoda istraživanja.

Nadalje on konstatira da se socijalna ekologija, orijentirana na moderno društvo, uspostavila kao disciplina koja zapravo poznaje samo jedan odnos prirode i društva, a taj je agresivni nastup čovjeka spram prirode. Treba iznaći i istražiti i druge moguće odnose i zadobiti drugačije pojmove čovjeka, prirode, društva.

Autorica Davorka Matić ocrtava odnos novovjekovne prirodne znanosti spram prirode. Konceptija prirode kao objekta čovjekove djelatnosti i konceptija znanosti kao oruđa u rukama čovjeka, poljuljane su ekološkom krizom i treba ih promijeniti.

Osnovna je teza ovog rada, da je upravo novovjeka filozofska slika prirode, koja je pogodovala razvoju znanosti, zajedno s novovjekom koncepcijom čovjeka kao samosvijesti, teorijski pripremila i opravdala destruktivno iskorištavanje i uništavanje prirode.

Rješenje leži u drugačijem konceptu prirode i čovjeka, jer upravo promjene filozofskih koncepata determiniraju promjenu prirodno-naučne slike svijeta.

Filozofija kvantne fizike nudi nam rješenje svojim shvaćanjem o jedinstvu čovjeka i prirode i njihovom međusobnom prožimanju, nudi nam bitno drugačije poimanje znanosti, ali njihovo neprihvatanje pokazuje da, usprkos općoj krizi, duhovni temelji ove civilizacije nisu uzdrmani.

Danas, kada na sve važne društvene i ekonomske promjene u povijesti ljudskog roda gledamo kao na rezultat napretka u znanosti i tehnologiji, trebalo bi preispitati implikacije pojma »napredak«.

Upravo to i radi Vjekoslav Afrić u svom članku. Dajući nam odmah na početku pojam napretka kod prosvjetiteljstva definiran kao putovanje od neznanja k znanju, od iracionalnog k racionalnom, autor nas postepeno uvjerava da napredak ne znači nužno i porast racionaliteta, već prije veću disperziju teorijskih sadržaja i njihovu sve širu tehnološku primjenu.

U tekstu dominira kritika tehničko-industrijskog svijeta koji je sasvim izmijenio čovjekovu percepciju, nametnuo joj »kozmetički veo« prikrivajući tako tiho razaranje prirodne osnove ljudske egzistencije.

Kritika »nove« tehnike iskristalizirana je u tri aspekta: a) militarizacija prostora i društvenih odnosa, b) nezaposlenost uvjetovana tehnologi-

jom i c) scijentifikacija svih oblasti života.

Govoreći o popularizaciji tehnike i znanosti kao sredstvu kojim se spriječava »laicizacija« suvremenog života, autor razotkriva i njenu drugu funkciju, funkciju ideološkog opravdanja suvremenih sistema koji se prikazuju kao »primjenjena znanost sama«.

Zajednička karakteristika radova druge tematske cjeline »Urbano društvo i ekologija«, jest akcentiranje ekološke problematike suvremenosti s aspekta tehnike, energetske problema i politike, sudbine modernog čovjeka i osjećaja odgovornosti prema budućnosti.

Susrećemo radove Ivana Rogića, Ognjena Čaldarovića, Dimitrija Sergejeva i Aleksandra Štulhofera.

U svom podužem radu, Rogić se bavi tematiziranjem tehničke prisutnosti u našoj suvremenosti. Da bi označio ukupnost proizvodnih promjena u društvu, koristi sintagmu »tehničko društvo«. Specifičnost tehničkog društva se po njemu ogleda u barem dvjema činjenicama: prva je prisutnost novih predmeta zbiljnosti (strojeva), druga predstavlja cjelinu uvjeta pod kojima se reproducira sfera života.

Autor se bavi i klasificiranjem društvene transformacije modernog društva, uvjetovane ne samo društvenim i ekonomskim promjenama, već isto tako uvjetovane promjenama tehničkog subjektiviteta.

Čaldarović nas informira o nečem bitno novom. Radi se o studiji utjecaja na okolinu, čija je osnovna pretpostavka njen povratni utjecaj na procese donošenja odluka.

Studija je zamišljena kao terensko ispitivanje stavova stanovništva koje bi, eventualnom izgradnjom hidroenergetskih postrojenja u njego-

voj blizini, bitno izmijenilo dotadašnji način života. Sociologijskom analizom utvrdili bi se aspiracijska razina, evidentirale bi se tipične reakcije spram moguće gradnje tih hidropotencijala, nakon čega dolazi donošenje konačnog stava o uvjetima provodljivosti zamišljenih akcija.

Svrha istraživanja bit će upravo u tome da se respektiraju njegovi nalazi, te da se njegovim rezultatima rukovodi pri odluci.

Radom se želi ukazati na povezanost što postoji između društvenog tretmana energije i njegovih društveno-ekoloških posljedica.

Sergejev svojim slikovitim člankom uglavnom apelira na korekciju naših dosadašnjih navika.

Njegovi su primjeri slika našeg odnošenja prema prirodi, ali i slika našeg odnošenja prema ogromnim lošim iskustvima koja nikako da probude našu svijest i savjest.

»Atmosfera« se članka najbolje može dočarati navođenjem njegovih završnih sentencija:

»Ljudski razvoj zato danas nalikuje na brod, koji je jedne noći grabio Atlantikom. Glazba je svirala i sve je izgledalo posve obično. Nakon udara u santu leda, koja je zapravo stalno prijetila i mogla se predvidjeti, ostao je samo užas, očaj, borba za opstanak u nemilosrdnom, mračnom i hladnom oceanu.

Usporedba s današnjom ekološkom prijetnjom ne mora biti do kraja točna, jer u strašnoj noći Titanika bilo je preživjelih.«

Analizu ekološke mikro-krize lokalne urbane zajednice vrši Štulhofer. Ekološkom mikro-krizom naziva se svaka fizička promjena koja izaziva osjećaj ugroženosti na ograničenom području lokalne zajednice.

Autora naročito zokupljaju konfliktne situacije u vezi ekoloških mi-

kro-kriza i njihova uloga u društvenom razvoju neke urbane zajednice.

Ovaj rad nudi detaljno objašnjenje lokalne zajednice kao »zajednice bez zajedništva« i njenih reakcija kada se suočava s ekološkom mikrokrizom.

Treće poglavlje nosi naslov »Ekološke vrijednosti u ruralnom kontekstu«, a obuhvaća radove Ivana Cifrića i Benjamina Čuliga o provedenom empirijskom istraživanju u seoskim naseljima.

Početna hipoteza istraživanja je bila, da su ruralna naselja zahvaćena civilizacijskim tokovima, pa su i percepcije pojedinih problema kod seoskog stanovništva pod njihovim utjecajem, što je istraživanje i potvrdilo.

Procesi industrijalizacije, urbanizacije i deagrarizacije su, kaže se između ostalog u tekstu, promijenili ne samo objektivne uvjete života seoskih stanovnika i agrarne strukture, već su izmijenili i samu kulturu-društvene vrijednosti.

Utvrđeno je da se javljaju ambivalentne tendencije: s jedne strane poželjnost urbanog po cijenu pada kvaliteta čovjekove okoline, a s druge strane izvjesno kolebanje s obzirom na posljedice »ekoloških avantura«.

Analizirana je i povezanost vrijednosnog koncepta, poimanja idealnog društva s ekološkim tvrdnjama. Pretpostavljeno je da se zamišljanje određene budućnosti u ekološkom smislu poklapa sa zamišljanjem određenog društvenog ustrojstva.

Rezultati pokazuju postojanje 11 konceptata idealnog društva i 15 ekoloških konceptata, koji su većinom sukladni. Iz toga se može zaključiti da istraživanje vrijednosti društva može poslužiti kao dobra osnova pri objašnjavanju razloga određenog ekološkog opredjeljenja.

Ovim je istraživanjem posvećena veća pažnja ekološkoj problematici ruralnih sredina od strane sociologa. Za pretpostiviti je da će se njihov, a i interes drugih istraživača, sve više širiti, kako bi doveo do interdisciplinskog pristupa ovoj tematici.

Mladen Stankoović, Fedor Kritovac, Sava Bogdanović i Vera Turković pišu o problemima vezanim za ekološko obrazovanje, pa četvrto poglavlje nosi naslov »Ekološko obrazovanje«.

Stanković ističe da postoje značajni razlozi za uključivanje ekološke tematike u moderno obrazovanje, pošto ekološka kriza tengira sva bitna područja suvremenog života: socijalno, ekonomsko, političko, kulturno i sva druga.

Rezultati su istraživanja pokazali da su učenici nedovoljno, usko i parcijalno informirani o zaštiti okoline, a akcije škola su tek povremene.

Doprinos odgoja i obrazovanja u školi uspostavljanju novog odnosa čovjeka prema prirodi moguć je formiranjem ekološke svijesti putem ekoloških znanja i razvojem ekološkog načina mišljenja, što na kraju rezultira izgradnjom ekološke kulture.

Kritovac razmatra neke značajne svjetske događaje i pravce koji su problematizirali stanje okoline u globalnim razmjerima i koji su konstituirali određene programe što su kasnije postali obavezom većine zemalja svjetske zajednice.

Takav jedan događaj je Konferencija UN o ljudskoj okolini u Stockholmu 1972., na kojoj je utvrđen međunarodni, po karakteru interdisciplinarni, program edukacije o okolini.

Kasniji međunarodno prihvaćeni programi ekološke edukacije programičkog su i utopijskog karaktera.

Postavljeni edukacioni ciljevi izrazili su proturječje: s jedne strane

njima se želi reproducirati postojeći sistem, s druge strane se teži prevladavanju tog sistema.

Značajno je da se od društvenih znanosti očekuje da razotkriju veze između društvenog sistema i prirode, a naročito važnost socio-kulturnih faktora u razvitku sadašnjih problema okoline.

Vera Turković razmatra konkretnu zastupljenost ekoloških sadržaja u nastavnim programima osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja.

Ekološko obrazovanje o zaštiti i unapređenju okoline prisutno je na sva tri nivoa obrazovanja, međutim, sadržaj tog obrazovanja vezan je isključivo uz prirodnu grupu predmeta, naročito biologiju, dok je zanemaren u programima društvenih nauka.

Ekološkim se obrazovanjem mogu postići odgovarajući rezultati samo ukoliko su tim obrazovanjem obuhvaćeni svi uzrasti i ljudi svih profesionalnih orijentacija. To obrazovanje treba biti potpuno u svim oblicima društvenog utjecaja na svijest i ponašanje ljudi.

»Ne određuje svijest ljudi njihovo biće, već obrnuto, društveno biće određuje njihovu svijest«.

Ovim Marxovim citatom Bogdanović nas uvodi u svoju diskusiju o tome može li se znanje smatrati kariikom koja povejuje obrazovanje i ekološku svijest.

Utjecaj obrazovanja na ekološku svijest kao radikalno kritičku svijest, bitno je determiniran karakterom obrazovanja, njegovom dijalektičkom prirodom.

Znanje samo po sebi nije dovoljna garancija ekološke svijesti, stoga se obrazovanje mora orijentirati i na druge aspekte: vrijednosne, socijalne, političke, kulturne, subjektivne i dr., kao moguće aspekte ekološke svijesti.

Pitanja ekološke svijesti se ne smiju svoditi na puku realizaciju čovjek-priroda, već prije svega na zajednicu u sociološkom smislu i na okolinu koju je čovjek stvorio.

Autor rješavanje odnosa obrazovanja i ekološke svijesti savjesti traži u sferi obnove zanja, prirode, resursa, društvenih zajednica, institucija, jer obnavljanje je znak života.

Iz autorovih stavova proizlazi zahtjev za revitalizacijom nekih gotovo zaboravljenih (a uspješnih) sadržaja, kao što je to bila nekadašnja »higijena«, koja bi u vidu ekološke higijene mogla/morala postati obaveznom formom obrazovanja iz ekologije.

Posljednje poglavlje »Ekologija i ideologija« predstavlja zasebnu cjelinu, u kojoj Anđelko Milardović prezentira različite ideologijske prcvce u eko-pokretu.

On se bavi analizom eko-pokreta u Saveznoj Republici Njemačkoj i njegovim fundamentalnim ideološkim i političkim pozicijama.

Na kraju 19. st. u Njemačkoj se razvija Omladinski pokret s izrazitim prirodnjačkim, naturalističkim i ekološkim elementima. Iz tog vremena potječe i Zeleni manifest kao svojevrsna »platforma« tog pokreta.

Zeleni manifest ocrta eko-političke elemente tadašnjeg eko-pokreta, a koji su prisutni i u današnjem ekološkom pokretu u kojem se sjedinjuju ekološke i nacionalne, može se reći nacionalističke i romantičarske crte. U tom smislu zanimljiv je sam kraj manifesta u kojem se primjećuje određena kulminacija, nacionalni zanos: »Stvarajte novu egzistenciju. Stvarajte novu snagu. Čuvajte našu zemlju. Tvoj narod će živjeti, tvoj narod će biti na vrhu, tvoj narod će voditi«.

Ovim i sličnim argumentima autor želi pokazati kako suvremene političko-ideologijske orijentacije eko-

-pokreta u Njemačkoj imaju svoja ishodišta u tradicionalnom djelovanju njemačke opće i političke kulture, postojanje određenog kontinuiteta.

Autor zatim daje prikaz pojedinih orijentacija unutar heterogenog političko-ideološkog spektra tog ekološkog pokreta, koji se kreće u dijapazonu od ekstremno lijevog do ekstremno desnog. To su: eko-demokrati, eko-liberali-socijalisti, eko-realisti, eko-fundamentalisti, eko-konzervativci i eko-fašisti.

Sve izneseno pokazuje da nikada kao danas ekološki problemi nisu bili toliko politizirani i ideologizirani, podređeni interesnom i ideološkom nadmetanju različitih političkih grupa.

Na kraju ovog zbornika možemo pronaći Bibliografiju — popis članaka objavljenih u nekolicini časopisa u vremenu od 1970. do 1987. godine, inače rad Jasenke Logožar i Stelle Mihelj, studentica sociologije.

Kao svojevrstan zaključak, trebalo bi iznijeti napomene Ivana Cifrića koje je on izložio još u predgovoru ove knjige.

Radi se o tome da radovi ovog zbornika nemaju jedinstvenu teorijsku niti metodološku poziciju, što on objašnjava s nekoliko razloga:

— respektirana je znanstvena autonomija istraživača u odabiru pristupa i načinu interpretacije,

— radovi su rezultat individualnog gledanja na probleme,

— s obzirom na tek početne korake socijalne ekologije u nas, prisutno je još uvijek određeno traženje najprimjerenijih pristupa u svjetskoj socijalnoekološkoj literaturi, koja bi najbolje reflektirali našu socijalnoekološku stvarnost.

U svakom slučaju, ovim se zbornikom proširilo naše viđenje ekoloških problema i ukazalo na moguće smjerove njihova rješavanja.

Upoznati smo sa činjenicom da ekološki problemi ne zaustavljaju svoje razorno djelovanje na samoj prirodi ili zdravlju čovjeka, već nastavljaju djelovati i na cijelo društvo, društvene odnose. Kao takovi, ekološki problemi predstavljaju bogatu problematiku za istraživanje, i zahtjevaju teorijske i praktične napore sociologa.

Nadamo se da će svi ti napori naći svoje opravdanje u stvaranju jedne smislenije životne filozofije od ove koje danas imamo.

Ranka Jelača

Zoran Žugić

INFORMACIJSKO DRUŠTVO NOVA PARADIGMA

Kairos, Beograd 1988, 202 str.

Knjiga »Informacijsko društvo« predstavlja strukturalnu analizu procesa komunikacije, pojmova masovno i slobodno komuniciranje, te pojma masovni medij. Ovaj rad, inače doktorska disertacija Zorana Žugića, nastoji odgovoriti na pitanje »da li je informacijsko društvo« doista nova paradigma ili je samo drugo ime za staru strukturu mišljenja, proizvodnje, i života općenito«. S obzirom na činjenicu da je autor eksplicitne marksističke provenijencije, upućeniji će čitaoci vjerojatno odmah prepoznati sve karakteristike i konzekvence takve analize.

Da će u knjizi biti riječi o kritici sociologije masovnih komunikacija sa Marksove pozicije, sasvim nedvosmisleno govore ciljevi koje je autor predase postavio, ulazeći u ovu prob-